

การสร้างจิตสำนึกร่วมในพระพุทธศาสนา*

Consciousness in Buddhism

พระครูอินทสารวิจิตร และพระมหามิตร จิตปัญโญ

Phrakhru Intasanvijak and Phramaha Mit Thitapanyo

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: thongkoon1945@gmail.com

บทคัดย่อ

จิตสำนึกร่วมเกิดจากระบบสังคมก่อให้เกิด โดยอาศัยความสลับซับซ้อนที่อยู่ในสังคมที่เต็มไปด้วยอัตตาของมนุษย์ อัตตาเป็นรากแก้วของชีวิต ก่อเกิดบทบาททั้งสุข ทั้งทุกข์ในโลกมากมายสุดจะพรรณนา กลายเป็นการแย่งชิงความเป็นใหญ่ แย่งชิงอำนาจการปกครองเกิดเป็นปัญหาเรื้อรังในสังคม ปัญหาเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกิดจากการไม่รู้บทบาทหน้าที่ของตน มีความเห็นแก่ตัวจนลืมเพื่อนร่วมโลก กลายเป็นโศกนาฏกรรมในสังคม เมื่อหันย้อนไปในอดีตก็เห็นว่าทั้งบทเรียนและคำสอนทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับจิตสำนึก เช่น จิตสำนึกความเป็นมนุษย์ จิตสำนึกของความเป็นลูก จิตสำนึกของความเป็นนักเรียน พอโตขึ้นมีโครงสร้างและตำแหน่งที่เลื่อนไหลไปมา กลายเป็นจิตสำนึกตามตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งคนเรามีอยู่หลายหน้าที่ เช่น หน้าที่ความเป็นพ่อแม่ ความเป็นลูก มีตำแหน่งงานราชการ เอกชน สิ่งที่คุณคนได้เรียนรู้จากสังคมที่สำคัญที่สุด คือ อำนาจการสร้างความรู้สึกให้ยินยอมต่ออำนาจ หรือมีจิตสำนึกตามโครงสร้างทางสังคม

คำสำคัญ: การสร้างจิตสำนึกร่วม; พระพุทธศาสนา

Abstract

The Consciousness had been by social system. It created with the complexity of fully society of human ego. Ego is the taproot of life. The role of both the Happy and suffering in the world. It's a big controversy, controversy over power more than that It is a problem in the society. These problems are due to their inability to function. They have a Selfishness to forget another one in the world. There are the problems become

---

*ได้รับบทความ: 22 มกราคม 2561; แก้ไขบทความ: 7 มีนาคม 2562; ตอรับตีพิมพ์: 15 มีนาคม 2562

Received: January 22, 2018; Revised: March 7, 2019; Accepted: March 15, 2019

a tragedy in society. In the past, it was clear that both the lessons and the Buddhist teachings about consciousness such as Human of consciousness, consciousness of the child and the consciousness of a student. When it had growing up, it will be a structure and a sliding position than it becomes a sense of duty. They have many functions for example, the role of parents, children, and private jobs. People learned the power from society. The power has created a sense of empowerment or social consciousness with structure society.

Keywords: Consciousness; Buddhism

1. บทนำ

จิตสำนึกร่วมเป็นจิตที่เกิดขึ้นจากการสร้าง การมีส่วนร่วมทางสังคม สร้างให้ประชาชนมีความ รู้สึกมีความรับผิดชอบถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม ทำให้เกิดความรู้สึกที่ปรารถนาจะร่วมและมีส่วน ช่วยเหลือสังคม โดยรับรู้ถึงสิทธิควบคู่ไปกับหน้าที่ และความรับผิดชอบ สำนึกถึงพลังของตนว่า สามารถร่วมแก้ไขปัญหาคได้ และลงมือกระทำ เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาด้วยวิธีการต่างๆ โดยการ เรียนรู้ และแก้ไขปัญหาร่วมกันกับคนในสังคม เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมทุกวันนี้ จำเป็นอย่าง ยิ่งที่จะต้องอาศัยความมีน้ำใจไมตรีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยไม่หวังผลตอบแทน การดำรงชีวิตในสังคมที่มีการช่วยเหลือกันถึงแม้ว่า เรื่องราวหรือเหตุการณ์นั้นไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับ เรา หรือเราไม่ได้เดือดร้อนด้วย แต่ก็เต็มใจที่จะ แบ่งปันให้การช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน

จิตในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นธรรมชาติ ชนิดหนึ่งที่เป็นนามธรรมไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ใน ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายมักตื่นนอนกวัดแกว่งรักษา ยากห้ามได้ยากมักตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนา

เกิดเร็วดับเร็วเที่ยวไปไกลและเที่ยวไปดวงเดียว (Tipitaka 215-216) แต่เป็นธรรมชาติที่ฝึกได้ดังที่ พระพุทธองค์ตรัสว่า “จิตที่ตื่นนอนกวัดแกว่งรักษา ยากห้ามยากผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้นจิตนี้ย่อม ตื่นนอนไปมาเหมือนปลาที่ถูกยกขึ้นจากน้ำโยน ไปบนบก ฉะนั้นผู้มีปัญญาจึงควรละบ่วงแห่งมาร” (Tipitaka 33/22) จิตนี้เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือ รับอารมณ์อยู่เสมอเรียกว่า “รู้อารมณ์” ดังข้อความที่ว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิตเพราะคิด อธิบายว่ารู้อารมณ์” (Tipitaka 110) และจิตนี้มีชื่อ ต่างๆ ที่เรียกขานกันถึง 10 ชื่อ ดังปรากฏใน ธรรมสังคณีว่า “จิต มโน มานัส หทัย ปันทร มโน มนายตนะ มนินทริย วิญญาณ วิญญาณขันธ มโน ธาตุที่เหมาะสมกันในสมัยนั้นนี้ชื่อว่าจิตที่เกิดขึ้นใน สมัยนั้น” (Tipitaka 6/22-28) คัมภีร์อรรถกถา อัฐฐสาลินีแห่งธรรมสังคณีว่า “ธรรมชาติโดยอมคิด ธรรมชาตินั้นชื่อว่าจิต ธรรมชาติใดเมื่อน้อมไปสู่ อารมณ์ก็รู้อยู่ธรรมชาตินั้นชื่อว่า มโน (Tipitaka 191-192) จิตสำนึกในทางพุทธศาสนานั้นเป็นจิต ที่ประกอบด้วยเจตนา คือ มีความตั้งใจ จงใจ

ซึ่งเป็นตัวนำหรือตัวเริ่มต้นของการไปสู่การกระทำ ทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม เจตนาในกุศลกรรม นับว่าเป็นเจตนาของจิตสำนึกที่มีสติเป็นตัวกำกับ คือ มีความรู้ตัวทั้งก่อนทำ ขณะกระทำ และหลัง การกระทำ ส่วนอกุศลกรรมนั้นถือว่าเป็นการ กระทำที่ไม่มีสติจึงไม่นับเข้าพวกกับสิ่งที่เรียกว่า จิตสำนึก

จิตสำนึกหรือจิตรู้สำนึก (Conscious Mind) หมายถึง ภาวะจิตที่รู้ว่าตัวเองเป็นใคร อยู่ที่ไหน กำลังทำอะไรอยู่ รู้สึกอย่างไร อารมณ์ เป็นเช่นไร หรือต้องการอะไร และแสดงพฤติกรรม ที่สอดคล้องกับหลักแห่งความเป็นจริงตามหลัก เหตุและผล การคิด การตัดสินใจ การมีอารมณ์ ความรู้สึกต่างๆ เหล่านี้ที่เกิดขึ้นในจิตสำนึก บางส่วนจะถูกย้ายไปเก็บไว้ในจิตไร้สำนึก เช่น ประสบการณ์ที่เลวร้ายในอดีต ความเจ็บปวดฝังใจ ความขัดข้องขุ่นเคือง ความท้อแท้ผิดหวัง เป็นต้น ซึ่งแม้เราจะพยายามลืมสิ่งต่างๆ เหล่านี้ หรือเรา อาจจะคิดว่าเราลืมมันไปแล้ว แต่แท้ที่จริงมันยังคง ฝังตัวอยู่ในจิตไร้สำนึก ปัญหาต่างๆ ในชีวิตมนุษย์ เกิดจากการที่จิตสำนึกถูกรบกวนโดยสิ่งที่เก็บไว้ในจิตไร้สำนึกมากเสียจนควบคุมไม่ได้

จิตกึ่งสำนึกหรือจิตกึ่งรู้สำนึก หมายถึง ส่วนของจิตใจที่มีได้แสดงออกเป็นพฤติกรรม ในขณะนั้น แต่เป็นส่วนที่รู้ตัวสามารถดึงออกมา ใช้ได้ทุกเมื่อที่ต้องการ มันทำหน้าที่ในการเชื่อมโยง ประสานระหว่างจิตไร้สำนึกและจิตรู้สำนึกคอย ตรวจสอบสิ่งที่จิตไร้สำนึก ส่งมาให้กับจิตสำนึก และยังทำหน้าที่เก็บกวดความปรารถนาและความ ต้องการที่ไม่อาจแสดงออกมาได้ลงไปไว้ใน

จิตไร้สำนึก หากจิตกึ่งสำนึกได้รับการกระตุ้น เช่น การสะกดจิต การบำบัดจิตหรือการรักษาคนไข้ ที่เป็นโรคประสาท สิ่งต่างๆ ที่อยู่ในจิตไร้สำนึก จะถูกรับรู้โดยจิตสำนึกมากขึ้น

จิตไร้สำนึกหรือจิตใต้สำนึก (Unconscious Mind) หมายถึง ภาวะจิตที่ไม่อยู่ในภาวะที่รู้ตัว ระลึกถึงไม่ได้ เป็นที่เก็บความคิดและความรู้สึก ที่ถูกเก็บกวดทั้งหลาย เนื่องจากอาจถูกบังคับหรือ ไม่สามารถแสดงอาการโต้ตอบได้ ในขณะนั้น ในที่สุดก็จะฝังลึกลงในจิตใจ จนลืมไปชั่วขณะ ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ บางครั้งถูกส่งออกมายัง จิตสำนึก จิตไร้สำนึกจะเป็นส่วนของสัญชาตญาณ ทั้งหลาย ความพึงพอใจ ความปรารถนาต่างๆ โดยมันไม่สนใจเรื่องของเวลา เหตุผลหรือความ ขัดแย้ง พรอยด์บอกว่าถ้าความปรารถนาใน จิตใต้สำนึกไม่บรรลุผล จะทำให้เกิดการฝันหรือ อาการทางโรคประสาทได้ (Kaewkangvan, 2003 : 13-16)

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวถึงจิตสำนึก ทางสังคมคนเราต้องสร้างจิตสำนึกรวมในระดับ ประเทศชาติ โดยให้เริ่มจากตัวเองก่อน แล้วขยาย ค่อยๆ พัฒนากันไป ขยายทัศนะออกไป ไม่ใช่มอง อยู่แค่ตัวเอง และผลประโยชน์ของตัว จิตสำนึกทาง สังคมนั้น ตอนแรกเอาแค่ให้มีความรักบ้านเมือง มีความซาบซึ้งภูมิใจในความดีงามของชุมชนหรือ สังคมของตน ซึ่งจะแสดงออกมาในจิตใจและ สร้างสรรค์ จะทำให้ชีวิตและสังคมเจริญพัฒนาไป ในทางที่ดีงามถูกต้อง สำหรับมนุษย์ปุถุชน ได้แก่นี้ ก็นับว่าดีนักหนาแล้ว (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2007 : 72) พระพุทธศาสนาสอน

ให้เรามองกว้าง กล่าวคือ ไม่ให้มองแค่ตัวเอง ไม่ให้มองแค่สังคมของเรา แต่ให้มองทั้งโลก ให้มีปัญญามองเห็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยในสรรพสิ่งในธรรมชาติทั้งหมด

การสร้างทัศนคติที่ดีแก่ประชาชนให้มีความเอื้อเฟื้อมีน้ำใจร่วมกันทุกคนมีสิทธิหน้าที่เท่าเทียมกัน ขณะเดียวกันอบรมให้ความรู้ด้านจิตสาธารณะให้กับประชาชน เพิ่มทักษะและความรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกที่เต็มไปด้วยการแย่งชิงผลประโยชน์ เสริมสร้างจิตสำนึกทางสังคม ตระหนักถึงบทบาทหน้าที่และสิทธิแห่งความเป็นมนุษย์และความเป็นพลเมืองของสังคมทั้งในระดับชุมชน

2. แนวคิดเกี่ยวกับจิตสำนึก

แนวคิดเกี่ยวกับจิตสำนึกร่วมทางสังคมเป็นแนวคิดที่สามารถผสมผสานสังคมในประเทศชาติให้ตระหนักรู้ในความเป็นชาติได้ อย่างไรก็ตามถ้าจะทำให้สำเร็จจะต้องมีอะไรอย่างหนึ่งที่ยึดเป็นอุดมการณ์สูงสุด หรือจะต้องเอาหลักอะไรสักอย่างหนึ่งมาสร้างมานำสังคมนี้ให้มีจิตสำนึกต่อจุดหมายร่วมกัน ซึ่งขอเรียกว่าเป็น “อุดมธรรมนำจิตสำนึกของสังคม” ปัจจุบันปัญหาของสังคมมีมากมายและสลับซับซ้อน ยากที่จะแก้ไขได้จนกลายเป็นปัญหาเรื้อรังยากแก่การเยียวยา ดังเหตุนี้อุดมธรรมนำจิตสำนึกของชีวิตและสังคม จำต้องมีเพื่อนำมาเยียวยาสังคม ก่อนที่ปัญหาเหล่านี้จะเลวร้ายไปมากกว่านี้ อนึ่ง สิ่งที่เราจะเอามาเป็นอุดมธรรมนำจิตสำนึกของสังคม หรือเป็นอุดมการณ์ของชาตินี้จะต้องมีลักษณะที่ดีที่จำเป็นประกอบด้วย อย่างน้อย

อุดมการณ์นั้นจะต้องมีลักษณะที่เอื้อเพื่อ ไม่บีบคั้นกลุ่มชน

จิตสำนึก หมายถึง ภาวะที่จิตตื่นและรู้ตัวสามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยกาย ขณะที่สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (Sanyavivathana, 2006 : 41-45) ให้นิยามคำว่า จิตสำนึก (Conscious) หมายถึง ความคิด ความรู้สึกที่อยู่ส่วนลึกของบุคคล ติดตัวติดใจอยู่ตลอดเวลา คงทนและไม่เปลี่ยนโดยง่าย ความหมายว่าจิตสำนึก (Conscientiousness) หรือความตระหนัก (Awareness) หมายถึง การตอบสนองต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และตัดสินใจเลือกสนองตอบต่อสิ่งนั้นในทางที่ถูกต้องตามกฎหมาย กฎหมาย กฎของสังคม จารีตประเพณี

แนวคิดเรื่องจิตสำนึกเริ่มต้นมาจากศาสตร์ของจิตวิเคราะห์และจิตวิทยาทางหนึ่ง และในอีกทางหนึ่งคือ การศึกษาของกลุ่ม Marxist ซึ่งในที่นี้จะอธิบายเฉพาะแนวคิดหลักๆ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดจิตสำนึกที่เริ่มต้นมาจากศาสตร์ของจิตวิเคราะห์และจิตวิทยา แนวคิดเรื่องจิตสำนึกในด้านนี้มีที่มาจากการแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ 4 แนวคิด ได้แก่ 1) แนวคิดทางจิตวิทยาที่เน้นธรรมชาติของประสบการณ์การมีสติสำนึก 2) แนวคิดทางจิตวิทยาที่เน้นหน้าที่ของการทำงานของกระบวนการทางจิตสำนึก 3) แนวคิดทางจิตวิทยาที่เน้นศึกษาพฤติกรรมและความสำคัญของการเรียนรู้ภายใต้จิตสำนึก นักคิดกลุ่มโครงสร้างนิยม เช่น Plato มีแนวคิดว่ามนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์ตรงที่มนุษย์ประกอบด้วยจิต

(Mind) ซึ่งทำหน้าที่ในการสร้างแนวความคิด (Idea) ขณะที่ Aristotle เชื่อในเรื่องการมีชีวิตของจิต (Mental Life) ส่วน Descartes มีแนวคิดว่ามนุษย์ประกอบขึ้นด้วยร่างกายและจิตใจ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกัน โดยจิตสร้างภาพจากการทำงานของกายและกายทำงานตามความคิดที่เกิดขึ้นในจิต จากแนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดแนวคิดสัมพันธนิยม (Associationism) และได้ถูกนำมาพัฒนาสร้างกลุ่มโครงสร้างนิยมขึ้นในประเทศเยอรมันในปี ค.ศ. 1879 โดย Wilhelm Max Wundt ซึ่งมีแนวคิดว่าจิต (Mind) มีองค์ประกอบอิสระต่างๆ มารวมกันเป็นโครงสร้างของจิต (Faculty of Mind) โดยพฤติกรรมของบุคคลเกิดจากการกระทำของกายที่ถูกควบคุมและสั่งการโดยจิต ซึ่งกลุ่มแนวคิดนี้เน้นศึกษาองค์ประกอบสำคัญที่เรียกว่า จิตสำนึก (The Contents of Consciousness) (Tantriratana, 2009 : 7-10)

2. แนวคิดจิตสำนึกในกลุ่มของ Marxist เริ่มต้นจาก Carl Marx ได้นำเสนอวิธีคิดแบบวัตถุนิยมของความคิดหรือจิตสำนึกทางสังคมมนุษย์ว่า ความคิดหรือจิตสำนึกของผู้คนนั้นก่อรูปมาจากสภาพความเป็นอยู่ที่เป็นจริง (Kaewthep, 1984 : 53) ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละมิติพอสังเขปดังนี้

2.1 ปัญหาความแปลกแยกนั้น Marx สรุปรว่าเกิดจาก หนึ่งผู้ผลิตถูกแยกออกจากผลผลิตของตน ผู้ทำการผลิตไม่ได้เป็นเจ้าของผลผลิตจากน้ำมือของตน สองมนุษย์ถูกแยกออกจากตัวเอง คือไม่สามารถจะควบคุมการดำเนินชีวิตของตนให้เป็นไปตามความปรารถนา เช่น ต้องทำงานเพื่อเงิน

ไม่ว่าจะพอใจหรือไม่ก็ตาม และ สามเมื่อมนุษย์ถูกแยกออกจากเพื่อนมนุษย์คนอื่นๆ ในสังคมเพราะสภาพสังคมที่บีบบังคับให้มนุษย์แก่งแย่งแข่งขันกัน

2.2 ปัญหาเรื่องความคิดความเข้าใจ ซึ่ง Marx เน้นไปในด้านระบบการเมือง ปัญหาเรื่องการยอมรับระบบโครงสร้างอำนาจที่มีอยู่ในสังคมนั้น มีพื้นฐานมาจากเรื่องความคิดความเข้าใจ (Cognition) และหลักการให้เหตุผล (Rationality) องค์ประกอบของความคิดความเข้าใจคือการตีความ (Interpretation) การตีความเกิดขึ้นเมื่อสังคมเกิดการแตกแยกเป็นชนชั้นกลุ่มผู้ปกครองได้เข้ายึดกุมปัจจัยการผลิตทางวัตถุ และสามารถสั่งสมผลผลิตส่วนเกินจนเหลือพอเอามาเลี้ยงดูกลุ่มปัญญาชนของตนผู้ทำหน้าที่ผลิตวิธีการตีความ ต่อจากนั้นกลุ่มผู้ปกครองที่สามารถควบคุมบรรดาสถาบันต่างๆ ในสังคม รวมทั้งกลไกทั้งหมดในการถ่ายทอดสื่อสารความคิดก็ได้ใช้สถาบันและกลไกเหล่านั้น ทำการบิดเบือนความคิดนั้นให้แก่สมาชิกในสังคม Goldman กล่าวว่า สิ่งที่เราคิดเป็นความคิดความเข้าใจ ที่เกิดจากข้อเท็จจริง (Facts) ที่เรารับรู้ในระดับปรากฏการณ์ (Phenomena) จะยังไม่ใช่ความเข้าใจที่มีสำนึกอย่างแท้จริงจนกว่าเราจะได้ทำการสะท้อน (Reflection) ข้อเท็จจริงนั้นให้เห็นทะลุทะลวงไปถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มและสังคมเสียก่อน เพราะความคิดความมั่งคั่งประกอบด้านความคิดความเข้าใจของจิตสำนึกในกลุ่มเข้าใจที่เรามีกันอยู่เป็นความเข้าใจที่ถูกบิดเบือนมาให้คิด Goldman เสนอว่าหลักการวิเคราะห์บุคคลหนึ่งควรประกอบด้วย หนึ่งจิตสำนึกนั้นมีเนื้อหาที่

ลวงตาลวงใจไปจากความเป็นจริง สองเหตุใดคนกลุ่มนั้นๆ จึงยอมรับเนื้อหาที่ผิดพลาดนั้นว่าเป็นความจริง

2.3 ปัญหาจินตนาการที่สามารถครอบงำความเป็นจริงได้ Marx เรียกปัญหานี้ว่า ความเพ้อฝัน (Phantasy) ในขณะที่ Sigmund Freud เรียกว่า จินตนาการ (Imagine) Assound ประยุกต์เอาหลักของจิตวิเคราะห์ระดับบุคคลมาอธิบายปัญหาจินตนาการระดับสังคมว่าเมื่อต้องตกอยู่ในความทุกข์ยาก การแก้ปัญหาปัญหาดังกล่าวอาจใช้ถึง 2 วิธี คือ 1) การแก้ปัญหาตามหลักความเป็นจริง (Reality Principle) และการแก้ปัญหาตามหลักความพอใจ (Pleasure Principle) และ 2) เมื่อหนทางแก้ปัญหาตามความเป็นจริงในสังคมถูกปิดกั้นคนในสังคมก็จำเป็นต้องเลือกหนทางเดียวที่มีเหลืออยู่ คือแสวงหาการปลอบประโลมใจไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคลหรือระดับกลุ่มแม้ว่าการแก้ปัญหาแบบนี้จะแก้ได้เฉพาะในจินตนาการโดยต้นตอปัญหาที่แท้จริงจะยังคงอยู่ก็ตาม

หลุมพรางที่ต้องพึงระวังของการวิเคราะห์แบบ Marxist ก็คือ การใช้เกณฑ์ทางชนชั้นมาเป็นศูนย์กลางของการวิเคราะห์นั้นทำให้เกิดการมองข้ามเกณฑ์อื่นๆ ทางด้านสังคมวิทยา เพราะคนเรานั้นนอกจากจะเกิดมาสังกัดชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งแล้ว ผู้คนเหล่านั้นยังมีฐานะอื่นๆ ในสังคมด้วย เช่น การเป็นพี่ ป้า น้า อา ผู้หญิง ผู้ชาย เด็ก ผู้ใหญ่ ฯลฯ อีกประการหนึ่งเนื่องจาก Marx มีปรัชญาในการศึกษาว่า “กระทำไปเพื่อเปลี่ยนแปลงโลก” ทำให้ Marx ให้ความสนใจเฉพาะจิตสำนึกด้านที่เป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลง คือ จิตสำนึกที่

ผิดพลาด จึงมีผลทำให้ผู้ที่ทำการศึกษาสังคมโดยยึดแนวทางของ Marx รุ่นหลังมีทัศนะในด้านลบต่อปัญหาจิตสำนึก และละเลยการศึกษาจิตสำนึกที่เป็นตัวเสริมและหนุนช่วยการเปลี่ยนแปลง (Kaewthep, 1984 : 12-13)

3. การสร้างจิตสำนึกร่วมในพระพุทธศาสนา

ขบวนการสร้างจิตสำนึกร่วมในพระพุทธศาสนาที่เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็จะเน้นที่จิตให้อภัย จิตเอื้ออาทรแก่เพื่อนร่วมโลก สภาพुरुจิต มีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์ อีกทั้งเป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้แจ้งอารมณ์ นอกจากนั้น ยังเป็นสะพานเชื่อมระหว่างความคิดกับสติปัญญาของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาให้ความหมายจิตว่า คิดหรือรู้อารมณ์มีข้อความรองรับไว้ว่า “ธรรมชาติใดย่อมคิด อธิบาย ความว่า ย่อมรู้แจ้งอารมณ์” ความหมายว่า ก่อหรือสร้าง มีข้อความรองรับว่า “ที่ชื่อว่าจิต เพราะก่อ/สร้างให้วิจิตร” ความหมายว่า เก็บหรือสั่งสม มีข้อความรองรับว่า “ที่ชื่อว่าจิต เพราะสั่งสมสันดาน (การสืบต่อ) ของตน หรือที่ชื่อว่า จิต เพราะสั่งสมไว้ด้วยกรรมและกิเลส” และความหมายว่า วิจิตร มีข้อความรองรับว่า “ที่ชื่อว่าจิต เพราะรักษาไว้ซึ่งความวิจิตรหรือชื่อว่าจิต เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร หมายถึง วิจิตรทั้งตัวของจิตเองและอารมณ์ที่จิตปรุงแต่งขึ้น (Tipitaka 110-166) ด้วยเหตุนี้เองเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนให้พระภิกษุได้พัฒนาจิตตนเองก่อนที่จะได้ไปพัฒนาจิตใจผู้อื่น พระพุทธสร้างภิกษุด้วยการฝึกจิตฝึกใจของภิกษุเหล่านั้น จนได้รู้แจ้งเห็นจริงในอารมณ์แล้ว พัฒนาจิตให้มีความสำนึกที่จะ

อนุเคราะห์ไว้ในยัสต์วให้พันทุกข์ ผดุงธรรมให้หมุนไปแก่ชาวโลกแล้วก็ส่งออกเผยแผ่พระธรรมอันประเสริฐ ก่อสติปัญญาให้เกิดแก่มวลมหาชนดังพระดำรัสว่า

พวกเธอทั้งหลาย จงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน เพื่อความเอ็นดูแก่โลกเพื่อประโยชน์เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

จงแสดงธรรมให้ดังงามในเบื้องต้น ดังงามในท่ามกลาง ดังงามในเบื้องปลาย ให้เป็นไปพร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง

สัตว์ทั้งหลายที่เป็นพวกมีจุลีในดวงตาแต่เล็กน้อยก็มีอยู่ สัตว์พวกนี้ย่อมเสื่อมจากคุณที่ควรได้ เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีเป็นแน่ (Tipitaka 32/40) นี่เป็นความห่วงใยในเวไนยสัตว์ที่พระพุทธเจ้ามีต่อมวลมนุษยชาติ การสร้างให้พระภิกษุสงฆ์ให้มีจิตสำนึกร่วมในการที่ผดุงธรรมให้หมุนไปในทุกสารทิศ เผยแผ่ธรรมขับเคลื่อนธรรมไปให้ทั่วจักรวาล ประกาศธรรมไปพร้อมๆ กันทั้งหมดที่ทำได้เพียงเพื่อให้ชาวโลกได้พบกับสาระสำคัญของชีวิตเท่านั้น แต่ที่มากไปกว่านั้นก็เพื่อต้องการให้เวไนยสัตว์พบความสุขอันสูงสุดในชีวิต คือ นิพพาน

จึงแสดงให้เห็นว่ามนุษย์จำเป็นต้องมีการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในตนเอง และขยายสู่กลุ่มชนเพื่อประโยชน์ตนและส่วนรวม แต่อย่างไรก็ตามลักษณะจิตมนุษย์ ก็ยังต้องเรียนรู้จากประสบการณ์ เพราะจิตนั้นยังมีความสนใจในสิ่งต่างๆ ผ่านประสาทสัมผัสทั้งที่เป็นรูปธรรมและ

นามธรรม ซึ่งอาจจะมีคุณลักษณะเกิดจากสติปัญญา การกระทำของมนุษย์ พฤติกรรมและประสบการณ์เหล่านี้ จะก่อให้เกิดการแสดงออกทางบุคลิกภาพ ทั้งด้านดีและไม่ดีตามระดับจิตสำนึกที่มีอยู่ในตัวบุคคล การสร้างจิตสำนึกนั้นยังมีความสำคัญที่จะต้องพัฒนาให้มากขึ้นกับมนุษย์อย่างต่อเนื่อง

4. หลักธรรมที่สร้างจิตสำนึกร่วมทางสังคม

การสร้างจิตสำนึกร่วมควรเริ่มต้นจากศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม เพราะมีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะจูงใจหรือชักนำให้คนกลุ่มคน และประชาชนหรือพลเมืองให้เข้าร่วมยุคสมัยปัจจุบันสังคมทั่วโลกเปิดรับวิถีการพัฒนาต่างแดน ทุกสังคมมักจะยอมรับหรือถูกบังคับให้ยอมรับเอาวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปจากวัฒนธรรมมาเป็นแบบบริโภคนิยม หรือสุขนิยมที่อยู่ภายใต้ร่มเงาใหญ่ของทุนนิยม ทำให้สังคมที่เคยมีความอบอุ่นอารี ช่วยเหลือรักใคร่กัน เปลี่ยนเป็นมุ่งแสวงหาทรัพย์สินมาตอบสนองสุขนิยมอย่างไม่มีขอบเขต หน้าที่ต่างๆ ที่เราเคยมีต่อสังคม ชุมชน และประเทศชาติ รวมทั้งการปลูกจิตสำนึกให้กับเยาวชนได้ถูกละเลย หรือให้ความสำคัญน้อยลงมากจนน่าเป็นห่วงว่าสังคมในอนาคตหรือแม้แต่ในปัจจุบัน จะเต็มไปด้วยคนที่เห็นแก่ตัว เป็นสังคมที่แล้งน้ำใจ ล่อแหลมต่อความล่มสลายของชาติเมื่อภัยมา เพราะคนในสังคมขาด “จิตสำนึกต่อส่วนรวม”

การสร้างจิตสำนึกที่ดีจำเป็นต้องปลูกสร้างอย่างต่อเนื่อง เพื่อการพัฒนาการจากการมีจิตสำนึก

ในเรื่องเล็กๆ ภายในตัวตน (ปัจเจก) ไปสู่การมีจิตสำนึกทางสังคม ซึ่งขยายวงกว้างและมีความซับซ้อนมากขึ้น เช่น จิตสำนึกของความเป็นชาติ ดังนั้น การสอนเด็กให้รักความสะอาดไม่ทิ้งขยะ ในสถานที่สาธารณะ จึงอาจส่งความหมายถึงความรับผิดชอบของผู้ประกอบการต่อการรักษาสิ่งแวดล้อม การปลูกฝังให้เด็กรู้จักการแบ่งปัน ก็อาจส่งความหมายถึงการมีสังคมที่ผาสุก เอื้ออาทร และแบ่งปัน การปลูกฝังให้เด็กเคารพต่อกฎกติกาต่างๆ ก็มีนัยยะ ถึงการเป็นนักการเมืองที่ซื่อสัตย์ ไม่โกงเงินหรือทำสิ่งผิดกติกาของสังคม

ดังนั้น หากไม่สามารถสร้างจิตสำนึกทางสังคม ให้กลับมาอยู่ในเด็กและผู้ใหญ่วันนี้ได้ สังคมก็ต้องเตรียมใจรับความตกต่ำๆ ของประเทศชาติ ในอนาคตอันใกล้ได้เลย การเรียกให้คนจิตสำนึกร่วมหรือจิตสำนึกที่ดีๆ ให้กลับมาเท่านั้นจึงจะทำให้สังคมออกจากกองทุกข์ได้ เฉกเช่น ท่านพุทธทาสภิกขุชี้ทางสว่างไว้ให้กับชาวโลกไว้ว่า ถ้าต้องการสังคมที่เป็นสุขและสงบเย็น ต้องนำเอาศีลธรรมกลับมาสู่สังคม “ถ้าศีลธรรมไม่กลับมา โลกจะวินาศ” เป็นวลีสั้นๆ ของท่านอาจารย์พุทธทาสที่มีความหมายต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมยิ่งนัก

ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักธรรมที่เป็นแนวทางในการเสริมสร้างให้เกิดจิตสำนึกร่วมกันหรือให้เกิดความสามัคคีปรองดองในสังคม

อปปริหานิยธรรม 7 (Kurathamma, 2018 : 171-182) หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม 7 ประการ ผู้ปฏิบัติธรรมนี้จะเป็นไปเพื่อความเจริญ ไม่ว่าองค์ใดก็ตามถ้านำหลัก

อปปริหานิยธรรมอันเป็นหลักธรรมที่เกิดขึ้นจากพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้ามาใช้ในองค์กรแล้วนำมาประเมินก็จะเห็นความแตกต่างหรือการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีได้ หลักธรรมข้อนี้ พระพุทธเจ้าก็จะทรงเน้นไปที่ความพร้อมเพียงในองค์ประชุมและจารีตประเพณี เพื่อสร้างการเรียนรู้ ความรัก สามัคคีในองค์กรที่ตนทำงานได้เป็นอย่างดี ทุกคนมีสิทธิที่แสดงออกและมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบในองค์กรร่วม สร้างให้ทุกคนมีจิตสำนึกว่าเป็นหน้าที่ของเราทุกคนไม่ใช่เป็นหน้าที่ของใครคนใดคนหนึ่งแต่เป็นหน้าที่ของทุกคน

เมื่อมีหลักในการประพฤติปฏิบัติร่วมกันแล้วยังจำเป็นต้องมีหลักในการให้เกียรติกัน ในองค์กร มนุษย์เรานอกจากจะให้ความเสมอภาคกันแล้วยังต้องให้เกียรติความเป็นมนุษย์ด้วยกันอีก หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจากสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าในเรื่องการให้เกียรติมีหลายระดับด้วยกัน แต่ในบทความนี้ผู้เขียนจะนำเสนอเฉพาะในองค์กรหรือเลือกเอาบางหลักธรรมเท่านั้นที่เห็นว่าเหมาะสมในปัจจุบัน ซึ่งการนำเสนอในครั้งนี้เชื่อว่าจะมีแต่หลักธรรมเท่านั้น ยังมีอีกหลายหลักธรรมที่เหมาะสม แต่ผู้เขียนต้องการนำเสนอบางส่วน เช่น หลักการอยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการหรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว ฟังปฏิบัติหลักการอยู่ร่วมกันที่เรียกว่า สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) มี 6 ประการ คือ 1) เมตตามโนกรรม 2) เมตตาวาจิกรรม 3) เมตตาทายกรรม 4) สาธารณโภคี 5) สีสสามัญญ

ญาติ และ 6) ทัศนคติสัมพันธภาพ อย่างไรก็ตาม ในแนวทางปฏิบัติ สาราณียธรรม จำต้องมีการเริ่มต้น ด้วยทัศนคติสัมพันธภาพ เพื่อปรับความคิดเห็นให้ลงรอย แบบเดียวกันว่า เราทั้งสองเป็นพี่น้องกัน อยู่ในโลก ใบเดียวกันหรือผืนแผ่นดินเดียวกัน แม้จะต่าง ศาสนากันแต่ก็เป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน เมื่อปรับ ความคิดเห็นได้อย่างนี้แล้ว มนุษย์ก็จะเกิดความรู้ รักสามัคคี คิด พุด ทำต่อกันด้วยเมตตา เกื้อกูล แบ่งปันกันและกัน ปฏิบัติต่อกันตามกฎหมายอย่าง เท่าเทียมกัน ด้วยศีลสัมพันธภาพและปรับความคิดเห็น ให้มีเหตุผลลงรอยเดียวกันมากยิ่งขึ้นด้วยทัศนคติ สัมพันธภาพ จึงเห็นว่าเป็นหลักธรรมอันเป็นที่ตั้ง แห่งความระลึกถึง เป็นหลักธรรมที่จะเสริมสร้าง ความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นต่อกันและกันอยู่เสมอ ในยามที่ระลึกถึงกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องมือในการ เสริมสร้างให้คนมีจิตสำนึกที่รับผิดชอบร่วมกัน และสร้างความสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้ เกิดขึ้นด้วย

5. สรุป

จากแนวคิดความการสร้างจิตสำนึกร่วม ในพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวมาจะเห็นว่าจิตสำนึก

นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ และการสร้าง จิตสำนึกร่วมนั้น จำเป็นต้องมีหลักการมาเป็น แนวทางในการปฏิบัติ ถ้าขาดหลักการและแนวทาง ปฏิบัติก็จะขาดความสมดุลในการเชิงปฏิบัติ หลักการและแนวทางนั้นสามารถนำมาจากหลายแห่ง เช่น นักวิชาการ นักศาสนา และหลักคำสอน ทางศาสนา ซึ่งในที่นี้ผู้เขียนได้นำเสนอแนวทางการ สร้างจิตสำนึกร่วมผ่านหลักธรรมทางพระพุทธ ศาสนา อันเกิดจากพระสัพพัญญุตญาณของ พระพุทธเจ้าที่พระพุทธองค์มีพระกรุณาธิคุณได้นำ หลักธรรมที่พระพุทธองค์ค้นพบแล้วนำมาอบรม สั่งสอนและชี้แนะให้กับเวไนยสัตว์ ได้รู้และปฏิบัติ จนเกิดมรรคผลให้กับปฏิบัติตาม แนวทางการสร้าง จิตสำนึกร่วมที่ผู้นำเสนอผ่านหลักการบริหารนิยธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อมและสาราณียธรรม ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ซึ่งภาพรวมแล้วเห็นว่า หลักธรรมทั้งสองสามารถนำไปใช้และเกิดมรรคผล ได้จริง เพราะว่ามีมนุษย์ย่อมมีจิตสำนึกกันทุกคน แต่จิตสำนึกจะเกิดขึ้นช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับการ ชัดเกลา ซึ่งการชัดเกลานั้นจึงจำเป็นต้องอาศัย หลักการ หลักคิด และความเชื่อที่มนุษย์ศรัทธา เป็นพื้นฐานในการสร้าง

References

- Buddhadasa Phikkhu. (1998). *Boromdhamma of Semester*. Bangkok : Dhammadanamulnithi Publisher.
- Kaewkangvan, S. (2003). *Personality Psychology*. Bangkok : Publisher of the Villagers.
- Kaewthep, K. (1984). *Theory and Analysis of Political Economy*. Bangkok : The Social Sciences of Thailand.

- Kurathamma, N. (2018). Development of a Problem-solving Model of Local Community with the Principle of In Buddhism Integrated. *Dhammathas Academic Journal*, 18(3), 171-182.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). *Tipitaka of M.C.U.* Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Printing House.
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2010). *Dictionary of Buddhism*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- _____. (2007). *Find the truth, National Religion "Dhamma brings the Consciousness of Thai Society"*. Bangkok : Prim Suay Printing.
- Sanyavivathna, S. (2006). *Theories and Strategies for Social Development*. Bangkok : Chulalongkorn University Publisher.
- Tantriratana, C. (2009). *General Psychology*. Bangkok : Publisher of Thammasat University.